

tundmisest: kui oskame keelt, saame märgist aru (nt antud sõna vastavas keeles). Teine kiht on implitsiitne tähendus, mille mõistmiseks on vaja “maailma”, ehk antud kultuuri tundmist (võimalik, et peab tundma ka erinevaid lähtepunkte). Võtkem üks piltlik ja lihtne näide, *karikas* – sõnamärk, mille kui kultuurilise elemendi esimene tähenduskiht on joomiseks sobiv vahend, kuid Euroopa kristliku kultuuri tundes teame, et see on enamasti kiriklik, väärismetallist (võimalusel kullast) valmistatud kaunistatud anum. Ja kui keegi tunneb kristliku kultuuri üksikasju, siis ta teab, et preester joo¹³ armulauatalituse ajal veini vormis Kristuse “muundunud verd”, teiste sõnadega esoteeriliste tähenduste mõistmiseks on vaja maailmapildi kõige sisemiste ringide tundmist.

Kolmas tasand on pragmaatiline, see on ehk kõige laiaharulisem küsimusteriing, sest see valdkond tegeleb märgi ja märki kasutava inimese suhtega. Pragmatika küsib märgikasutuse kohta ning uurib märgi ja käitumise seost (Posner 1988: 160).

Siinkohal on tähtis rõhutada, et märgiprotsesside konkreetse uurimise juures ei tohi segi ajada eri tasandite nähtusi, analüüsi on otstarbekas teha tasandite kaupa üksteisest lahus.

Kultuurikoodid

Kultuurisemiootilise lähenemise üks lähtepunkte on tõdemus, et *iga kogukonna kultuur on keelte kogum* [---] [seega] *iseloostustab kultuuri omalaadne mitmekeelsus* (Lotman 1970: 8, 24).¹⁴ Kultuuritõigad ei ole niisiis pelgalt märgid, vaid omalaadselt märkideks korrastatud süsteemid, teiste sõnadega ühe koodi või kultuurilise grammatika avaldumised. Kultuurikoodideks peame reeglite kogumit, mille järgi korralduvad teate materiaalsed kandjad, teade aga on märk – vahendite poolt edasi antud informatsioon täna.

¹³ Katoliiklikus traditsioonis – *tõlk*.

¹⁴ *Kultuuri dünaamikat määravad kaks peamist tendentsi. Neist üht võime mõista iselaadse poliüglotismina, [---] ja ükski kultuur ei saa hakkama üheainsa keelega. Minimaalne süsteem on vähemalt kaks paralleelset keelt – näiteks kõneldav keel ja kujutatav keel. [---] Kultuuri erinevate keelte arvu suurenemine annab ühelt poolt tulemuseks antud kultuurilises traditsioonis olulise informatsiooni koguse suurenemise (Baiburin 1988: 131–132).*

Semiootikauuringute ühe teerajaja järgi on *semiooloogia objektiks iga märgisüsteem sõltumata oma substantsist ja piiridest: pildid, žestid, muusikahelid, esemed ja kõige selle hulgas, mida võib leida riitustes ja ettekannetes, vaatamisväärsustes, mis loovad, kui ka mitte keeli, siis ometi tähendussüsteeme* (Barthes 1967: 9). Senised semiootilised uurin-gud vaatlesid märgisüsteemidena veel (kui meenutada ainult mõnda näidete lõputust reast) järgmisi nähtusi: riietumist, žestikuleerimist, grimasse, distantsti hoidmist, koomikseid, klubi tunnusmärke, vormiriietust, kõnekeelt, muusikat, etiketti, tootemsambaid, luuletusi, romaane, ballaade, filme, riitusi, vanasõnu, nalju, kuulutusi, palvet, ohvrit, karnevali,¹⁵ pilte, helikandjaid, teemärke, värve jne. Loetletud kultuurilisi nähtusi nimetab osa teadlasi märkide süsteemiks, teised koodideks, kolmandad tekstiks või lihtsalt keelteks. Ungari märgi-teoreetiline kirjandus kasutab neid väljendeid samuti vahelduvalt.

Kõik on aga ühel nõul selles, et loetletud nähtused teeb tähenduste kandmiseks sobivaks nimelt see, et neile on iseloomulik elementide sisemine kord.¹⁶ Mõistmise teeb võimalikuks stabiliseerunud korraldus (nt häälikute järjekord sõnades või tantsusammude kord). Kood on kui kogukonna kujundatud kokkulepe, mis töötab ümberkujundam-iste süsteemina, ja mida kogukonna liikmed kasutavad elementide korrastamiseks, kui soovivad tekitada mingi teate. Mõningad ko-deerimisreeglid on mõeldud ainult teatavate tekstitüüpide loomiseks. Mingi kultuurilise teksti mõistmine algab tegelikult kodeerimisreeglite tundmisest, õigemini kasutamisest. Koodi mõistel ja kodeerimisel on eriline tähtsus etnosemiootikas, see järeldus on välja loetav mõnede tähtsate märgiteooria viljelejate tödest.¹⁷

¹⁵ Koodide mitmesugusust ja nende üheaegset töötamist brasiilia karnevalil analüüsis Monica Rector – vt Eco & Ivanov & Rector 1984 ning Mesnil 1974.

¹⁶ Stepanov (1976: 141) sõnastas selle nõnda:

Looduse (või ühiskonna või üldiselt reaalsuse) mistahes nähtust on võimalik kirjeldada ühe keeleelemendina sel juhul, kui seda on võimalik üksikasjalikult ette näha. [--] Kui see aga nii on, peab objektiivses maailmas olema hulk niisuguseid nähtusi, millel on inimese silmis keele põhiomadused.

¹⁷ Vrd Eco 1971: 52, samuti Eco 1979: VIII – esimene tema semiooti-kateooriast kõneleva raamatu kahest peamisest peatükist tegeleb koodide

Semiootika käsiraamatud andsid esmajoones märgiklassifikatsiooni (järgides suuremate või väiksemate täiendustega loomulikult klassikute Peirce'i ja Morrise märgitüpoloogiat). Märke võib klassifitseerida mitmel alusel – väga levinud on näiteks rühmitamine märkide päritolu järgi, teisisõnu märgi allika olemuse järgi. See klassifitseerimine, mis keskendub teate kandjale, ühtib vaid harva kooditüpoloogiaga, kuigi ka selliseid katseid on tehtud (Józsa 1973).¹⁸

Arvatavasti annab tulevasele kooditüpoloogiale hea lähtekoha lähenemisviisi, mis klassifitseerib märgisüsteemid vahendavate kanalite terminites. Eriti kasutatav näib see seisukoht arhailiste ühiskondade uurimisel, on ju etnosemiootilise uurimistöö objektiks nimelt nende analüüs, sest arhailistes kultuurides toimib iseloomulik mehhanism, mis kindlustab koodide (õigemini kanali kasutamise pidevaks muutmise) püsimise.¹⁹ Traditsioonilistes talupojakogukondades antakse ruumikorralduse, rahvakunsti ornamentika, žestide, tantsu ja muude mittekeeleliste koodidega edasi sama tähtsaid teateid kui keeleliste tekstidega. Seda kultuuri ei iseloomusta verbaalsete koodide kindel püsivus. Teatavate (väljendus)kanalitega seotud sisu peaaegu polegi võimalik keeleliselt väljendada, need on “väljaõeldavad” vaid antud koodis.

Koodide klassifitseerimises on esimene samm kõne alla tulevate kanalite eristamine. Seejärel aga, kuna kood on reeglite hulk, peab tüpoloogia endas sisaldama märgi korrastamise tüüpe samamoodi nagu saab erinevaid keeli grammatika alusel liigitada erinevatesse keeleperedesse.

Alljärgnevas tutvustame kultuuris kasutatavate koodide süstematiseerimise üht võimalikku varianti.²⁰

teooriaga, teine märkide tekitamise teooriaga. Józsa 1980: 65 peab samuti oma uurimisobjektiks koodi.

¹⁸ Selle käsikirjalise kandidaadiväitekirja soovitusel väärivad tähelepanu; vt lk 13 isomorfi, metonüümiliste ja homoloog-metafooriliste koodide kohta öeldut. Vrd veel Józsa 1976.

¹⁹ Ardener 1971: XIIIV *channel holding mechanism*.

²⁰ Väga sarnase tüpoloogia koostas Horányi (1974: 200) filmiteoste semiootilise analüüsi juures kasutatud koodidest. Rahvakultuuris on eriti kasutuses esemelise sümbolismi koodid. Vt veel F. Poyatos'i äärmiselt keerulist, kuid kahtlemata täielikku koodi- ja märgitüpoloogiat ja neid kultuuriüksuse vastavusi, mida tema nimetab kultureemiks (Poyatos 1981: eriti 1. ja 7. lk).

Loomulikult võib seda jaotust edasi täpsustada; nii on näiteks keele puhul võimalik eristada (Kanyó 1975) lihtsaid ja liitvorme; tantsu puhul rühmatantsu ja soolot; ruumimustrites ühisruumi ja individuaalset ruumi, kusjuures mõlema puhul võib ruumil olla nii sakraalne kui ka profaanne osa. Edasised arendused vanemate ja uemate eristavate omaduste arvessevõtmisega viivad koodide sisemiste tunnuste esiletoomiseni ja lõpuks väga üksikasjaliku tüpoloogiani. Kooditüpoloogia järele on muuseas vajadus ka sellepärast, et peamised märgitüübid (ikoon, indeks, sümbol) võivad esineda kõigis “keeltes”. Koodide iseloomustamiseks võiks edasine seisukoht olla koodi diskreetne või õigemini kestev omadus, korrastuse aste: kas süsteemis on kahene artikulatsioon, kas see sisaldab homogeenseid märke või mitte. Mitmete seisukohtade arvestamine võib aidata eriti niisuguste raskesti klassifitseeritavate koodide puhul nagu rõivastus ja toidud, mis mõlemad rahuldavad esmajoones inimese kehalisi vajadusi, kuid peale selle on neil oluline tähendus kogukondlikus elus.

Tuleb selgelt näha, et kultuuris ei kannata informatsiooni üksikud märgid, vaid alati märgisüsteemide, koodide mitmekesisus ja kõrvutatus. See koodide mitmekesisus, pluraalne kodeeritus (Hoppál 1983b, ung k 1987c) teenib kultuurilise teate turvalist edasiandmist. Nii näiteks hakkab rahvalaul kõnelema keele ja muusika, lauluhääle kaudu, seda võivad saata isegi liigutused. Kultuurikoodide üksteist tugevdav paralleelsus, mille tõdemine on etnosemiotika üks põhilisi saavutusi, tõstab usumatult informatsiooni edasiandmise, vahendamise turvalisust, samas raskendab vägagi kultuuriliste nähtuste analüüsi.

Keerulisi kultuurilisi tekste võib mõista vaid mitme erineva koodi abil. Küsimust raskendab veelgi asjaolu, et iga keeruliselt korraldatud tekstitüüp on vaid üks kood kultuuriterivikus, niisiis vaid üks allsüsteem paljude seas. Nagu kirjutasid nõukogude semiootikud, võib kultuuri semiootika seisukohast vaadelda erinevate märgisüsteemide hierarhia (Uspenski *et alii* 1973: 5), tekstide kogumi ja nendega seotud funktsioonide hulgana, niisuguse mehhanismina, mis neid tekste tekitab. Seesama vaatenurk tuleb esile Umberto Eco kirjutistes, kui ta mainib “koodisüsteemide süsteeme” ja “lõputut semioosi”, mis lõppude lõpuks võib aidata mõista “kultuuri loogikat” (Eco 1974: 117, vrd veel Eco 1975 ja Voigt 1983). Kultuuri võime mõista koodide tekitamise, pideva taastootmise ja üksteisele ehitumise lõpututes protsessides, see teoreetiline kontseptsioon annab aluse ka folkloorinähtuste etnosemiotilisele analüüsile.

Iga teadus püüab välja kujundada oma metakeelt ning iga teadus peab omama metateooriat, mille abil ta oma objektist kõneleb. Võib-olla paistis juba eelnevast, et semiootika näib olevat antropoloogiliste teaduste kasutatav metateooria. Et märgiteooria on semioosi teooria,²¹ nimetame kultuuriliselt määratletud märgiprotsessidega tegelevat semiootika osateadust etnosemiootikaks, mis pöörab erilist tähelepanu traditsioonidest tugevdatud märkide ja märgisüsteemide etnilisele tagamaale. Sellele viitab liitsõna esimene pool, etno, niisiis hõlmab etnosemiootika niisugust teaduste vahelist ala, mis on ühelt poolt nii *etnograafia* kui teisalt ka *semiootika* osa, kuuludes seega üldise märgiteaduse juurde. Selle ülesandeks on etnograafiliste ja folkloorinähtuste raames märgiprotsesside analüüsiv mõistmine, kuid laiemalt võttes peab see kultuuri kõiki nähtusi *sub specie semioticae* märgitaolisteks, tähenduse edastamise üheks liigiks.²² Sellest lähtudes on etnosemiootika üks kultuurisemiootika alakoolkond.

²¹ Järelsõnas U. Eco raamatule “Avatud teos” (1976) juhib János Kelemen lugeja tähelepanu asjaolule:

Semiootika põhimõiste pole mitte märk, vaid semioos, mille all tuleb mõista märgitekitamise pidevat protsessi.

²² [---] *kultuur kogu tervikuna on uuritav semiootika profiili all.* (Eco1979:28)

Või nagu Péter Józsa (1969: 617) parafraaseeris Fr. Engelsit: “Maailma ühtsus on semiotiseerumises.”

Etnosemiotika

Mihály Hoppál

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator7/>

ISBN 978-9949-490-26-4

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Mihály Hoppál. Etnosemiotika. SATOR 7.

Tartu 2008

Tõlge: Eda Pomozi

Korrektuur: Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Asta Niinemets

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Hoppál Mihály *Etnoszemiotika*

Debrecen 1992

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti

Kultuurkapital ja Eesti Folkloori Instituut, EKM FO, SF

0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,

kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja folkloori

tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut

EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm